УДК 1:316:165
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.3.18

Семенкова Аліна Миколаївна
старший викладач кафедри психології та соціальної роботи
Національного університету «Одеська політехніка»
просп. Шевченка, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-1876-3677

СОЦІАЛЬНА СУБ'ЄКТНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ «ВИКЛИКУ ТА ВІДПОВІДІ» А. ТОЙНБІ

Актуальність. *У сучасному соціогуманітарному дискурсі поняття соціальної суб'єктності набуває статусу ключової категорії для осмислення масштабних суспільних трансформацій. Воно фіксує перехід від розуміння суб'єкта як ізольованої свідомості до здатності соціальних спільнот самостійно виробляти стратегії колективної дії, брати на себе відповідальність за власний розвиток та будувати стійкі механізми взаємодії в умовах криз. Особливої гостроти ця проблематика набуває в сучасній Україні, де повномасштабна війна перетворила питання самоорганізації, соціальної солідарності та активного спротиву на екзистенційний імператив національного виживання.*

Мета: *теоретико-методологічне обґрунтування та експлікація історіософської концепції А. Тойнбі як релевантної дослідницької основи для аналізу генези та специфічних проявів соціальної суб'єктності сучасного українського суспільства в умовах глибокої екзистенційної кризи.*

Методи: *методологічну основу дослідження становлять принципи постнекласичної наукової раціональності, що дозволяють розглядати суспільство як відкриту, динамічну, самоорганізовану систему. Також використано системну методологію, історико-філософську реконструкцію, герменевтичний аналіз та аксіологічний підхід.*

Результати. *Доведено, що модель «виклику та відповіді» А. Тойнбі, реінтерпретована через призму постнекласичної раціональності, є ефективним аналітичним інструментом для дослідження соціальної дії. Класичні категорії концепції зазнають суттєвої трансформації: «творча меншість» еволюціонує у розподілену мережеву суб'єктність, «мімезис» переходить у активну комунікативну співучасть, а «відповідь» концептуалізується як процес системної інституційної трансформації та ціннісного самовизначення. Аналіз виокремлює три фундаментальні виклики, що структурують сучасну українську соціальну суб'єктність: екзистенційна загроза військової агресії, складнощі глобалізації та криза традиційних інститутів. У відповідь на них громадянське суспільство демонструє безпрецедентну стійкість через горизонтальну самоорганізацію, волонтерські мережі та децентралізацію, що доводить: сучасне українське суспільство діє як активний, рефлексивний суб'єкт цивілізаційних трансформацій.*

Ключові слова: *соціальна суб'єктність, Арнольд Тойнбі, виклик і відповідь, постнекласична раціональність, українське суспільство, мережева суб'єктність, громадянське суспільство, колективна дія.*

Вступ. У фокусі сучасного соціогуманітарного дискурсу поняття соціальної суб'єктності набуває статусу ключової категорії для осмислення масштабних суспільних трансформацій. Воно фіксує перехід від розуміння суб'єкта як ізольованої свідомості до здатності соціальних спільнот самостійно виробляти стратегії колективної дії, брати на себе відповідальність за власний розвиток та будувати стійкі механізми взаємодії в умовах криз. Особливої актуальності ця проблематика набуває в сучасній Україні, де повномасштабна війна перетворила питання самоорганізації, солідарності та спротиву на екзистенційний імператив виживання.

Проблематика соціальної суб'єктності як базової категорії сучасного соціогуманітарного дискурсу активно розробляється на теренах як вітчизняного (В. Васютинський, В. Довбня,

© Семенкова А. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

П. Горностай, О. Матвієнко, В. Москаленко, В. Татенко, В. Третьяченко та ін.), так і пострадянського (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинский, К. Гайдар, А. Журавльов, О. Мірошниченко та ін.) наукових просторів у межах філософського, соціологічного та загальнопсихологічного підходів. Утім, специфіка поняття соціальної суб'єктності обґрунтовується в межах різних наукових узагальнень, що актуалізує потребу її теоретичної експлікації.

У сучасній зарубіжній філософській літературі ідеї суб'єкт-суб'єктності як комунікативної парадигми для осмислення феномену відповідальності, колективної дії та збереження людської гідності в ключових вимірах суспільного розвитку розвивають Т. Адорно, К.-О. Апель, Г. Аренд, Дж. Бішоп, Е. Гідденс, Ю. Габермас, Б. Гофрон, В. Декомб, Г. Йонас, Е. Левінас, П. Маклерен, П. Рікер, М. Фуко та інші.

Водночас у вітчизняному філософському просторі тривають інтенсивні дискусії щодо парадигматичних засад суспільної трансформації (В. Андрущенко, В. Бех, Л. Горбунова, В. Довбня, О. Йосипенко, М. Попович, С. Пролеєв, З. Самчук та інші).

Доволі поширеною є позиція, що проблематика соціальної суб'єктності актуалізується через глибинні виміри людського буття та цивілізаційні зрушення. Так, категорія соціальної суб'єктності дедалі частіше інтерпретується не як властивість ізольованої свідомості, а як характеристика соціальної дії. Зокрема, В. Декомб [1] пов'язує суб'єктність зі здатністю діяти відповідно до соціальних правил та брати відповідальність за власні вчинки; П. Рікер [2] розкриває цей феномен через концепцію «людини спроможної», тоді як В. Довбня [3] акцентує увагу на суб'єкт-суб'єктній взаємодії як необхідній умові формування суб'єктності. Проте, попри евристичну цінність цих підходів, вони стикаються з методологічними обмеженнями при аналізі колективної суб'єктності в умовах екзистенційних загроз. Питання суб'єктності сьогодні виходить за межі гносеологічних дискусій і стає питанням виживання нації, що вимагає переходу від мікросоціологічних теорій дії до історіософських парадигм, здатних пояснити механізм формування цілісної історичної волі.

У цьому контексті історіософська парадигма А. Тойнбі [4], [5] виступає не просто як опис минулого, а як аналітичний інструментарій для дослідження та пояснення динаміки соціальної дії. Механізм «виклику та відповіді» дає змогу розглядати український досвід не як послідовний наслідок геополітичних чинників, а як суверенний акт історичного самоствердження. Ключовою проблемою при цьому залишається розрив між раціональним плануванням та ірраціональним імпульсом свободи, що, на нашу думку, є центральною ланкою в розумінні того, як формується історична «відповідь» у періоди глибоких системних трансформацій.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та експлікації можливостей використання історіософської концепції А. Тойнбі як релевантної дослідницької основи для аналізу генези та проявів соціальної суб'єктності сучасного українського суспільства в умовах екзистенційної кризи.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

– проаналізувати феномен соціальної суб'єктності, визначивши його сутнісні характеристики та детермінанти в контексті сучасної соціально-філософської думки;

– розкрити евристичний потенціал історіософської спадщини А. Тойнбі крізь призму постнекласичної раціональності, закцентувавши увагу на діалектичній взаємодії раціональних та ірраціональних чинників у структурі механізму «виклику та відповіді»;

– дослідити специфіку формування сучасної української історичної «відповіді» як форми соціальної суб'єктності національної спільноти.

Наукова новизна дослідження полягає у запропонованій соціально-філософській інтерпретації концепції А. Тойнбі крізь призму постнекласичної раціональності, що дозволяє розглядати соціальну суб'єктність сучасного українського суспільства як результат взаємодії раціональних стратегій суспільної організації та ціннісно-мотиваційних чинників колективної дії.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи постнекласичної наукової раціональності, що дозволяють розглядати суспільство як динамічну систему, яка перебуває у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем та адаптується до його викликів.

Такий підхід дає змогу інтерпретувати соціальну суб'єктність не як статичну властивість, а як процес формування дієздатності спільноти, що розгортається у відповідь на цивілізаційні чинники. Системна методологія, застосована у роботі, дозволяє аналізувати соціальну суб'єктність як інтегральну характеристику суспільства, елементи якої (соціальні інститути, громадянські ініціативи, комунікативні практики та ціннісні орієнтації) перебувають у стані функціональної взаємозалежності. Це дає змогу простежити механізми формування суспільної «відповіді» на цивілізаційні «виклики» як результат узгодженої роботи всіх підсистем. Історико-філософський метод використано для реконструкції еволюції поняття соціальної суб'єктності та визначення місця концепції А. Тойнбі у розвитку соціально-філософської думки. Герменевтичний метод став інструментом інтерпретації концептуальних положень А. Тойнбі та їх сучасного прочитання в контексті трансформації соціальної суб'єктності українського суспільства. Аксіологічний підхід застосовано для аналізу ролі свободи, відповідальності, солідарності та гідності як фундаментальних чинників, що структурують сучасну соціальну суб'єктність.

Результати дослідження. Генеалогія поняття суб'єктності зазнала значної трансформації: від античного *hypokeimenon* [6] як субстанційної основи буття до картезіанського *cogito*, яке, попри свою методологічну значущість, ознаменувало гносеологічну ізоляцію суб'єкта. Попри те, що класична модель Нового часу започаткувала розуміння людської активності як автономної, вона неминуче призвела до дихотомії «суб'єкт-об'єкт», що ускладнило аналіз соціальних процесів.

Подальша трансформація цієї моделі в німецькій класичній філософії [7], [8] суттєво розширила евристичне поле дослідження. Утвердження ідей моральної автономії та єдності пізнавальної й практичної діяльності створило необхідне підґрунтя для осмислення феномену суб'єктності, яка у цьому контексті постає вже не як індивідуальна властивість, а як колективне самовизначення, що вимагає виходу за межі «внутрішньої рефлексії» і може бути підґрунтям колективного супротиву. Саме тут зароджується ідея суб'єктності не як данності, а як того, що здобувається через діяльність і що згодом стає основою для переходу від споглядання до активної соціальної практики. Але, таке розуміння суб'єктності не виходило за межі класичної раціоналістичної традиції. О. Йосипенко [9] слушно підкреслює її обмеженість: абстрактна модель суб'єкта залишала поза увагою інтерсуб'єктивний контекст та каузальну силу реальної соціальної дії. Традиційне розуміння суб'єкта як ізольованої свідомості виявилося неспроможним пояснити здатність спільнот до радикальної зміни соціальної дійсності, особливо в умовах кризи. Перехід до «суб'єкта-дії» дозволяє застосувати модель А. Тойнбі не як теоретичний конструкт, а як інструмент аналізу суб'єктності сучасного українського суспільства.

В межах нашого дослідження концептуально важливим є підхід М. Фуко [10], згідно з яким суб'єкт не є апріорною даністю, а формується в процесі практик підкорення або звільнення. З огляду на це, становлення соціальної суб'єктності в Україні доцільно розглядати не як сталу, заздалегідь задану властивість, а як динамічний процес і результат включеності в практично-перетворювальну діяльність та соціальний опір. Саме через подолання зовнішнього тиску вимальовуються контури автентичної колективної суб'єктності. Ідеї М. Фуко дозволяють нам інтерпретувати цивілізаційні «відповіді» (за А. Тойнбі) не як наперед задані реакції, а як наслідок історичного досвіду та практик самоорганізації. Така теоретична оптика дає змогу осмислити українську ситуацію не як абстрактний соціологічний кейс, а як безпосередній процес вивільнення суб'єктності через дію.

Відхід від класичного психологізму дозволяє перенести фокус на практичний вимір суб'єктності. Якщо за В. Декомбом вона розкривається через здатність діяти в межах інституцій згідно з визначеними правилами [1], то в концепції «людини спроможної» П. Рікера цей спектр доповнюється готовністю брати на себе відповідальність за власні вчинки [2]. Для українського суспільства саме ця здатність діяти відповідально в умовах тотальної невизначеності стає тим чинником, який трансформує розрізнені індивідуальні зусилля у стратегічну колективну відповідь.

В умовах екзистенційних випробувань згадана індивідуальна спроможність акумулюється, трансформуючись у колективну волю до спротиву. Колективні суб'єкти формуються через комунікативну взаємодію індивідів, хоча ці рівні суб'єктності не є тотожними. Впровадження ідеї «людини спроможної» поглиблює розуміння соціальної суб'єктності, інтегруючи свободу,

відповідальність та здатність до дії. Упровадження ідеї «людини спроможної» поглиблює розуміння соціальної суб'єктності, інтегруючи свободу, відповідальність та здатність до дії, яка в історіософській перспективі А. Тойнбі перетворюється на ключову колективну «відповідь» на кризові виклики.

Доповнює практичний вимір суб'єктності підхід В. Довбня [3], який через метаантропологічну оптику розглядає суб'єктність не як наслідок індивідуальної ізоляції, а як результат суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Розвиваючи цю тезу, О. Матвієнко [11] обґрунтовує пряму залежність сформованості суб'єктності від якості комунікативних процесів. В умовах сьогодення ефективна комунікація стає не лише внутрішнім фактором держави, а й інструментом її ствердження на світовій арені. Відтак, соціальна суб'єктність українського соціуму вимірюється здатністю виробляти спільні смисли та узгоджувати стратегії дії через комунікативний простір, що є показником цивілізаційної зрілості та політичної незалежності.

В контексті аналізу поняття соціальної суб'єктності, важливою є дискусія у царині філософії XX–XXI ст., у центрі якої опинилося протиріччя між класичним розумінням суб'єкта як пасивного пізнавача та сучасним баченням його як активного творця історичних подій. Соціальна філософія здійснила «прагматичний поворот», переозначивши суб'єктність не як пасивне відображення дійсності, а як здатність до вчинку, соціальної відповіді та практичного перетворення навколишнього середовища [2]. Стає очевидним радикальний перехід від «суб'єкта-свідомості» до «суб'єкта-дії» та «суб'єкта-відповідальності». Сучасна соціальна суб'єктність постає як складна динамічна характеристика спільноти, що базується на практичній спроможності до інституційної дії, здатності до автентичного вибору перед обличчям екзистенційного виклику та готовності до солідарної взаємодії. Саме такий синтетичний теоретичний базис дозволяє адекватно проаналізувати феномен української історичної «відповіді» як акт утвердження вищого рівня системної суб'єктності нації.

Перехід від гносеологічної замкненості до соціальної практики стає методологічним підґрунтям для переосмислення історіософії А. Тойнбі [12]. Це дозволяє інтерпретувати його модель «виклику та відповіді» поза межами класичного детермінізму, розглядаючи спільноту не як об'єкт зовнішніх впливів, а як активного творця власної історії. У цій системі координат життєздатність цивілізації вимірюється не абстрактною рефлексією, а здатністю до конкретних рішень, як «відповіді» у моменти екзистенційної загрози. Основою такої суб'єктності стає діяльність, що інтегрує самостійність, рефлексивність та стратегічне цілепокладання.

Зазначена зміна парадигми – від індивідуальної свідомості до колективної відповідальності – є продуктивною для осмислення українського досвіду. Модель А. Тойнбі слугує тут ключовою аналітичною рамкою для розуміння того, як суспільство в умовах війни відстоює власну життєздатність. Особливе евристичне значення при цьому має взаємодія раціональних стратегій та ірраціональних імпульсів, що виступають рушійною силою історичної відповіді [13]. Саме на цьому перетині формується суб'єктність як результат свідомого ціннісного самовизначення, що виводить спільноту за межі пасивного споглядання.

На противагу детерміністським моделям XIX століття, що пояснювали суспільні трансформації переважно економічними чи географічними чинниками, історіософська концепція А. Тойнбі переносить фокус на внутрішню спроможність цивілізації. Розвиток, у цій оптиці, постає не як автоматичний процес, а як «відповідь» суспільства на виклики, де вирішальну роль відіграє творча активність та ціннісний вибір [4].

Динаміка соціальних змін у концепції А. Тойнбі розкривається через взаємодію «історичних викликів» і «творчих відповідей» цивілізацій. Важливою складовою цієї динаміки є розрізнення між пасивною адаптацією та активною інновацією. У моделі А. Тойнбі проста адаптація, зокрема, пристосування до умов середовища, розглядається як механізм виживання, який, однак, не гарантує розвитку цивілізації та може призвести до її стагнації. Натомість інновація постає як результат творчої відповіді, що трансформує соціальну структуру та систему цінностей, забезпечуючи перехід на новий рівень складності.

Розвиток цивілізацій, за А. Тойнбі, – це не стільки територіальна експансія чи технологічний прогрес, скільки процес «етеризації» [12], тобто духовної інтеграції та внутрішнього самовизначення. Соціальні зміни в такому контексті набувають характеру прогресуючого внутрішнього самоврядування та здатності соціуму дедалі успішніше розв'язувати проблеми власної життєдіяльності. Суб'єктність у динаміці таких змін проявляється через здатність «творчої меншості» вести за собою більшість, перетворюючи потенціал кризи на ресурс для системного оновлення. Для української держави цей етап «етеризації» може бути співвіднесений із досягненням цивілізаційної зрілості, політичної незалежності та дієздатності.

Ключовим інструментом такої «відповіді» виступає механізм «уходу і повернення», який водночас є механізмом самоздійснення соціальної суб'єктності. Діяльність «творчої меншості» не зводиться до ізольованої рефлексії; натомість дистанціювання від рутинної соціальної практики є необхідним етапом для здобуття суб'єктної автономії та вироблення нових стратегій. Повертаючись у суспільний простір, ці стратегії матеріалізуються не як зовнішній припис, а як внутрішня потреба колективної дії. Відтак, творчість у цьому контексті постає не як абстрактний інтелектуальний акт, а як базовий перехід від потенційної спроможності до реальної історичної суб'єктності [5].

Ефективність творчої відповіді вимірюється здатністю суспільства трансформувати її у соціальні практики: правові норми, політичні рішення та організаційні інституції. Модель А. Тойнбі синтезує творчий пошук та організаційну діяльність. При цьому, перший компонент продукує смисли та стратегії розвитку, другий – забезпечує їхню суспільну легітимізацію та інституційну стабільність. Домінування лише одного із зазначених компонентів може негативно впливати на розвиток соціальної системи. Надмірна орієнтація виключно на технократичні рішення здатна послаблювати ціннісну мотивацію суспільства, тоді як переважання емоційно-ціннісних імпульсів без належного інституційного оформлення створює ризики нестабільності. Тому продуктивною видається саме їхня взаємодія.

У концепції А. Тойнбі поширення суб'єктності на «інертну більшість» традиційно відбувається через мімезис [12] – механізм соціального наслідування, де «творча меншість» транслює зразки поведінки. Однак сьогодні цей класичний підхід вимагає суттєвого переосмислення. В українському контексті мімезис перестає бути процесом пасивного копіювання: в умовах мережевих і горизонтальних комунікацій він трансформується в активну соціальну взаємодію, де кожен індивід стає співучасником історичного процесу. «Творча меншість» тут більше не функціонує як закрита еліта – вона перетворилася на рухливу мережу ініціативних груп (волонтерських, мілітарних, громадських). Елітарність набуває функціонального та ситуативного характеру, коли ініціатива виникає безпосередньо в точках напруги й миттєво підхоплюється суспільством. Відтак, комунікація стає не способом інформування, а інструментом інтеграції розрізнених зусиль у цілісну національну стратегію. Це ознаменує перехід від «суспільства зразків» до «суспільства участі», де соціальна суб'єктність постає не як статична риса, а як постійно відновлювана здатність нації до самовизначення перед обличчям екзистенційної загрози через єдність «виклику та відповіді».

Окреслена трансформація механізмів соціальної взаємодії спирається на глибинний евристичний потенціал концепції А. Тойнбі, який полягає в її системній цілісності. Модель «виклику та відповіді» є не просто історіософською концепцією, а інструментом аналізу цивілізації як функціональної системи, що постійно адаптується до змін зовнішнього середовища. Універсальність цього підходу дозволяє інтегрувати історичну ретроспективу з аналізом сучасних соціальних трансформацій, розглядаючи суспільство не як набір випадкових подій, а як структуровану цілісність, спрямовану на збереження власної життєздатності. «Виклик» у цій системі координат – це зовнішній стимул або середовищний стресор, що порушує динамічну рівновагу соціального організму. «Відповідь» виступає актом структурної реорганізації системи, яка має на меті відновити її функціональність на якісно новому рівні. В контексті ідей А. Тойнбі, соціальна суб'єктність сучасного українського суспільства нам вбачається своєрідним внутрішнім механізмом захисту та розвитку соціальної системи в умовах глобальної турбулентності. З позицій

системного підходу, суб'єктність перестає бути монополією лише «творчої меншості». Якщо у класичних інтерпретаціях вона розглядалася як функція окремого керівного органу – еліти, то в системному аналізі суб'єктність – це інтегральна характеристика, яка реалізується через взаємодію всіх підсистем. Виклик сьогодні – це не локальна загроза, а сигнал, що активізує адаптивні ресурси всього суспільства. Такий підхід дозволяє побачити соціальну суб'єктність як результат ефективного поєднання функціональних можливостей різних рівнів соціальної системи: від інституційних структур до мережевих громадських утворень.

Водночас, зазначимо, що концепція А. Тойнбі має низку обмежень. Її цивілізаційний підхід сформувався в іншому історичному контексті та не враховував мережевий характер сучасних соціальних взаємодій, цифрову комунікацію та множинність центрів прийняття рішень. Саме тому її використання у цьому дослідженні має евристичний, а не пояснювально-універсальний характер.

Аналізуючи трансформацію соціальної суб'єктності в сучасній Україні, її розгортання варто розглядати в контексті перетину трьох ключових викликів, кожен з яких виступає стимулом для зміни стратегій колективної поведінки.

По-перше, екзистенційна загроза, яка функціонує як найбільш деструктивний виклик і граничне випробування життєздатності цивілізації. Військова агресія радикально змінює структуру соціального простору, вимагаючи від суб'єкта не просто адаптації, а повної мобілізації внутрішніх смислових ресурсів. У цій ситуації суб'єктність перетворюється на фактор фізичного та метафізичного виживання, де здатність нації до консолідованої відповіді визначає її подальшу історичну долю. Важливою умовою прояву суб'єкта тут стає його ставлення до спектра гострих проблем через самостійність та високу відповідальність.

По-друге, виклик глобалізації, який постає як складна система транснаціональних взаємозалежностей та інтенсивних інформаційних потоків. Для українського суспільства глобалізація створює подвійну напругу: з одного боку, вона відкриває доступ до світових технологічних та інтелектуальних ресурсів для формування ефективної «відповіді», а з іншого – несе ризик розмивання національної ідентичності. Трансформація суб'єктності в цьому контексті полягає у здатності соціуму та його дієвих осіб вести професійний міжнародний діалог, захищати власні інтереси, інтегруватися у глобальні мережі, зберігаючи при цьому суверенну позицію та цілісність власного соціокультурного простору.

По-третє, критичним чинником виступає криза інституцій, яка виявляється у невідповідності традиційних державних та соціальних структур динамічним запитам часу. Коли старі інституційні форми перестають бути ефективними каналами для реалізації суспільної волі, виникає ситуація, яку А. Тойнбі описував як загрозу перетворення «творчої меншості» на «панівну» [4], що в українському контексті проявляється у дефіциті професійних політичних суб'єктів, орієнтованих на загальнодержавний успіх. Проте, в українських реаліях цей виклик спровокував інноваційну реакцію – розвиток громадянського суспільства та неієрархічних горизонтальних зв'язків. Криза офіційних інституцій стала каталізатором для появи нових мережевих суб'єктів, здатних брати на себе відповідальність за розв'язання загальносуспільних завдань, що свідчить про реконфігурацію соціальної суб'єктності та перехід до більш зрілих, гнучких моделей самоорганізації.

Зазначені соціокультурні трансформації зумовлюють якісну зміну онтологічного статусу соціальної системи, що виявляється у переосмисленні ключових категорій концепції А. Тойнбі. Цей перехід від інституційної інертності до динамічних мережевих взаємодій розгортається у кількох фундаментальних вимірах [14]. Зокрема, у постнекласичній парадигмі класична категорія «творчої меншості» А. Тойнбі зазнає суттєвої трансформації: ієрархічний принцип, що передбачав локалізовану та відокремлену еліту, у сучасному українському контексті поступається місцем концепту розподіленої або мережевої суб'єктності.

Одним із проявів мережевої соціальної суб'єктності можна вважати горизонтальні форми громадянської самоорганізації, що набули розвитку після початку повномасштабної російської агресії. До них належать волонтерські мережі, добровольчі ініціативи та територіальні форми оборони, діяльність яких демонструє здатність суспільства до швидкої мобілізації ресурсів поза межами традиційної ієрархічної організації.

На користь вищеозначених тверджень свідчить еволюція українського волонтерського руху, який від початку повномасштабного вторгнення набув ознак складної мережевої системи координації, що поєднує великі благодійні організації та численні локальні ініціативи.

Іншим прикладом є реформа децентралізації, яка створила додаткові передумови для посилення суб'єктності територіальних громад, що отримали ширші можливості самостійно реагувати на локальні виклики, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності населення, підтримкою внутрішньо переміщених осіб та функціонуванням критичної інфраструктури. Подібна мережева структура підвищує стійкість соціальної системи, оскільки забезпечує розподіл управлінських функцій між різними рівнями суспільної взаємодії.

У термінах концепції А. Тойнбі зазначені форми самоорганізації можна інтерпретувати як прояв переходу від латентного стану соціальної енергії до «творчої відповіді» на «цивілізаційний виклик».

Механізм трансляції творчої відповіді на рівень усього суспільства виходить за межі класичного мімезису [12]. В умовах цифрової комунікації цей процес трансформується у взаємну співучасть, коли широкі соціальні групи стають активними суб'єктами вироблення колективної відповіді, а легітимація стратегій розвитку ґрунтується на інтерсуб'єктивному консенсусі в публічній сфері [15].

Важливим чинником цієї комунікативної раціональності є цифрова мобілізація. Використання державних електронних сервісів, інструментів е-демократії та онлайн-платформ забезпечує горизонтальну координацію й формує «проєктну ідентичність» [16], яка слугує практичним механізмом реалізації колективної дії.

Відтак, постнекласична адаптація моделі А. Тойнбі засвідчує, що сучасна соціальна відповідь українського суспільства переростає рамки простої адаптації до нових умов. Вона постає як рефлексивний акт, де синергія інституційних та мережевих ресурсів забезпечує найвищий рівень системної суб'єктності нації в контексті глобальних викликів. Саме тому, застосовуючи положення теорії структурації Е. Ґідденса, сучасну українську соціальну практику можна інтерпретувати як процес постійного переосмислення інституційних механізмів [17]. Соціальні суб'єкти сучасного українського суспільства не просто долають кризу, а здійснюють безперервний моніторинг і трансформацію власних практик буття.

Особливого значення в цьому процесі набуває аксіологічний вимір соціальної суб'єктності. Слушною є позиція М. Поповича [18], який розглядав раціональність не ізольовано від цінностей, а як таку, що реалізується через відповідальний ціннісний вибір. Відтак, українська соціальна суб'єктність ґрунтується не лише на ефективності організаційних механізмів, а й на спільних цінностях свободи, гідності, відповідальності та солідарності, які гарантують легітимність колективних дій і забезпечують глибоку інтеграцію суспільства у процесі вироблення історичної відповіді.

Висновки. Проведене соціально-філософське дослідження підтверджує евристичний потенціал концепції «виклику та відповіді» А. Тойнбі, реінтерпретованої крізь призму постнекласичної наукової раціональності, для аналізу трансформацій сучасної соціальної суб'єктності. У постнекласичному дискурсі соціальна суб'єктність виходить за межі класичного розуміння автономного індивіда, постаючи як багаторівнева, рефлексивна та ціннісно зумовлена здатність спільнот до відповідальної колективної дії.

Виявлено, що класичні категорії А. Тойнбі набувають нового змісту: «творча меншість» трансформується у множинну мережеву суб'єктність, механізм «мімезису» – у процес комунікативної взаємодії, а «відповідь» трактується як цілісний процес інституційної трансформації та конструювання нових соціальних практик, де раціональні стратегії органічно поєднуються з екзистенційними імпульсами смислотворення. Застосування цього підходу дозволяє розглядати соціальну суб'єктність як динамічну здатність системи до самоорганізації, де баланс між творчою ініціативою та інституційною стабільністю визначає ефективність відповіді на цивілізаційні виклики.

Аналіз сучасного українського суспільства в умовах воєнної агресії та глобалізаційної турбулентності свідчить про зміну характеру його соціальної суб'єктності, що виявляється

у мережевій взаємодії, горизонтальній самоорганізації та аксіологічній консолідації навколо цінностей свободи й відповідальності. Отримані результати дозволяють розглядати сучасне українське суспільство як активного суб'єкта цивілізаційних трансформацій, що переходить до моделі самостійного формування історичної відповіді.

Таким чином, історіософська модель А. Тойнбі, позбавлена елементів фаталізму, слугує ефективним методологічним інструментом концептуалізації механізмів формування суб'єктності в умовах цивілізаційних криз.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення процесів інституціоналізації таких мережевих ініціатив у повоєнний період та їх взаємозв'язок із механізмами ціннісної консолідації суспільства.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декомб В. Доповнення до суб'єкта: Дослідження про філософську мову дії / пер. з франк. А. Рєпи. Київ : Ніка-Центр, 2011. 304 с.

2. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер; пер. з франц. Андрушко В. К. : Дух і літера, 2002. 458 с.

3. Довбня В. Суб'єктність як фундаментальний концепт сучасної філософії освіти. *Філософія освіти*. 2024. № 30 (1). С. 204–220. DOI: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-12

4. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 1: Скорочена версія томів 1-6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.

5. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Т. 2: Скорочена версія томів 7-10 Д. Ч. Сомервелла / пер. з англ. В. Митрофанов, П. Таращук. Київ: Основи, 1995. 406 с.

6. Арістотель. Метафізика / пер. з давньогрец. О. Юдіна. Харків : Фоліо, 2020. 300 с.

7. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

8. Геґель, Ґ. В. Ф. Феноменологія духу / з нім. пер. П. Таращук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.

9. Йосипенко О. Суб'єкт і суб'єктивність: В. Декомб vs С. Ложьє. *Філософська думка.* 2020. № 6. С. 42–57. DOI: https://doi.org/10.15407/fd2020.06.042

10. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. London : Routledge, 2002. 256 p. URL: https://surl.li/nplokc

11. Матвієнко І. С. Суб'єкт, суб'єктність та ефективна комунікація: соціально-філософський вимір. *Культурологічний альманах. Філософія.* 2024. №1. 213–218. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.26

12. Toynbee A. J. A Study of History. Vol. I. Oxford : Oxford University Press, 1934. 617 p. URL: https://www.academia.edu/24811789/A_Study_of_History

13. Чорна А. М. Проблема співвідношення раціонального та ірраціонального у філософських концепціях розвитку історії. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. 2008. № 3(24). С. 93–97.

14. Stepin V. S. (2005). Theoretical Knowledge: Structure, Historical Evolution. Dordrecht: Springer. URL: https://surl.li/ijxlsb

15. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. Boston : Beacon Press, 1984. 465 p. URL: https://surl.li/qfpcky

16. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Chichester : Wiley-Blackwell, 2010. 597 p. URL: https://surl.li/dmrvqj

17. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge : Polity Press, 1984. 402 p. URL: https://surl.li/dtygsr

18. Попович М. В. Бути людиною. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.

REFERENCES

1. Dekomb, V. (2011). *Dopovnennia do subiekta: Doslidzhennia pro filosofsku movu dii* [Supplement to the subject: Studies on the philosophical language of action] (A. Repa, Trans.). Nika-Centr [in Ukrainian].

2. Riker, P. (2002). *Sam yak inshyi* [Oneself as another] (V. Andrushko, Trans.). Dukh i litera [in Ukrainian].

3. Dovbnia, V. (2024). Subiektnist yak fundamentalnyi koncept suchasnoi filosofii osvity [Subjectness as a fundamental concept of modern philosophy of education]. *Filosofia osvity*, 30(1), 204–220. https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-12 [in Ukrainian].

4. Toinbi, A. Dzh. (1995). *Doslidzhennia istorii. Tom 1: Skorochena versiia tomiv 1-6 D. Ch. Somervella* [A Study of History. Vol. 1: Abridgement of volumes I-VI by D. C. Somervell] (V. Shovkun, Trans.). Osnovy [in Ukrainian].

5. Toinbi, A. Dzh. (1995). *Doslidzhennia istorii. T. 2: Skorochena versiia tomiv 7-10 D. Ch. Somervella* [A Study of History. Vol. 2: Abridgement of volumes VII-X by D. C. Somervell] (V. Mytrofanov, P. Tarashchuk, Trans.). Osnovy [in Ukrainian].

6. Aristotel. (2020). *Metafizyka* [Metaphysics] (O. Yudin, Trans.). Folio [in Ukrainian].

7. Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of Pure Reason] (I. Burkovskyi, Trans.). Univers [in Ukrainian].

8. Hehel, H. V. F. (2004). *Fenomenolohiia dukh* [Phenomenology of Spirit] (P. Tarashchuk, Trans.; Yu. Kushakov, Ed.). Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].

9. Yosypenko, O. (2020). Subiekt i subiektyvnist: V. Dekomb vs S. Lozhie [Subject and subjectivity: V. Descombes vs. S. Laugier]. *Filosofska dumka*, 6, 42–57. https://doi.org/10.15407/fd2020.06.042 [in Ukrainian].

10. Foucault, M. (2002). *The archaeology of knowledge*. Routledge. https://surl.li/nplokc

11. Matviienko, I. S. (2024). Subiekt, subiektyvnist ta efektyvna komunikatsiia: sotsialno-filosofskyi vymir [Subject, subjectivity and effective communication: Socio-philosophical dimension]. *Kulturolohichnyi almanakh. Filosofiia*, 1, 213–218. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.26 [in Ukrainian].

12. Toynbee, A. J. (1934). *A study of history* (Vol. 1). Oxford University Press. https://www.academia.edu/24811789/A_Study_of_History

13. Chorna, A. M. (2008). Problema spivvidnoshennia ratsionalnoho ta irratsionalnoho u filosofskykh kontseptsiiakh rozvytku istorii [The problem of the correlation of rational and irrational in philosophical concepts of history development]. *Visnyk NTUU «KPI». Filosofia. Psykholohiia. Pedahohika*, 3(24), 93–97 [in Ukrainian].

14. Stepin, V. S. (2005). *Theoretical knowledge: Structure, historical evolution*. Springer. https://surl.li/ijxlsb

15. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action* (Vol. 1: Reason and the rationalization of society). Beacon Press. https://surl.li/qfpcky

16. Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell. https://surl.li/dmrvqj

17. Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Polity Press. https://surl.li/dtygsr

18. Popovych, M. V. (2011). *Buty ludynoiu* [To be a human]. Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Semenkova Alina Mykolaivna
Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenko ave., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1876-3677

SOCIAL SUBJECTIVITY OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF A. TOYNBEE'S CONCEPT OF "CHALLENGE AND RESPONSE"

Relevance of the problem. *In contemporary socio-humanitarian discourse, the concept of social subjectivity is acquiring the status of a key category for comprehending large-scale societal transformations, marking the shift from an isolated consciousness to the capacity of communities to independently produce collective action strategies. This problem assumes particular urgency in modern Ukraine, where the full-scale war has turned self-organization, social solidarity, and active resistance into an existential imperative for national survival.*

The aim of the article *is to provide a comprehensive theoretical and methodological substantiation and explication of Arnold Toynbee's historiiosophical concept as a relevant research foundation for*

analyzing the genesis and specific manifestations of the social subjectivity of modern Ukrainian society under the conditions of a deep existential crisis.

Research methods. *The methodological framework of the study relies on the principles of post-non-classical scientific rationality, viewing society as an open, dynamic, and self-organizing system. The research also incorporates systemic methodology, historical-philosophical reconstruction, hermeneutical interpretation, and an axiological approach.*

Research results. *The study demonstrates that Arnold Toynbee's "challenge and response" model, reinterpreted through post-non-classical rationality, serves as an effective analytical tool for examining social action. Classical categories of Toynbee's framework undergo significant transformation: the "creative minority" evolves into a distributed network subjectivity, mimesis shifts into active communicative participation, and response is conceptualized as systemic institutional transformation and value-based self-determination. The analysis identifies three fundamental challenges structuring contemporary Ukrainian social subjectivity: the existential threat of military aggression, the complexities of globalization, and the crisis of traditional institutions. In response, civil society has demonstrated unprecedented resilience through horizontal self-organization, volunteer networks, and decentralization, proving that modern Ukrainian society acts as an active, reflective subject of civilizational transformations.*

Key words: *social subjectivity, Arnold Toynbee, challenge and response, post-non-classical rationality, Ukrainian society, network subjectivity, civil society, collective action.*

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.11.2026